

Література

Фольклор

Проблеми поетики

Збірник наукових праць

Випуск 16

Київ
ТВім інтер
2003

- Салига 1986 – Салига Т. Ю. У глибинах гармонії // Жовтень. – 1986. - № 1. – С. 115-120.
- Себина 2000 – Себина Е. Н. Пейзаж // Введение в литературоведение: Литературное произведение: основные понятия и термины. – М., 2000. – С. 228-239.
- Семенчук 1986 – Семенчук І. Р. Олесь Гончар – художник слова. – К.: Дніпро, 1986. – 260 с.
- Эпштейн 1990 – Эпштейн М. Н. «Природа, мир, тайник вселенной...». – М.: Высшая школа, 1990. – 304 с.

Юрій Арешенков

ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ МОВИ ТА МЕХАНІЗМ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Серед багатьох мовних функцій принаймні дві – комунікативна та когнітивна – визнаються основними, провідними, найважливішими [ЛЭС 1990: 564]. Це справедливо стосовно мови як такої, в мовленнєвій практиці побутує окремий різновид текстів, для яких визначальною є функція естетична, що дало підставу говорити про два загальних типи мовлення – практичне і художнє [Шмелев 1977: 38].

У процесі свого суспільного функціонування мова використовується з різним призначенням, але насамперед вона служить засобом спілкування, передачі інформації про дійсність – комунікативна функція – та засобом формування й організації знання про світ – когнітивна (пізнавальна) функція. Це ролі базові, первинні, однак своє призначення мова здатна виконувати при взаємодії різних функцій, у т. ч. і похідних, вторинних. Часткові функції знаходять свій вияв у конкретному мовленнєвому акті, основними компонентами якого є мовець, адресат і саме повідомлення – текст.

Зрозуміло, що більшість засобів мови пристосована до виконання головної ролі – передачі інформації. Поряд з тим, мовець може виразити в тексті самого себе, своє ставлення до повідом-

люваного, а також спрямувати своє висловлення на співбесідника, певним чином вплинути на нього. Якщо для передачі інформації використовуються речення розповідні, то для реалізації імпресивної функції – впливу на волю та поведінку адресата – пристосовані речення спонукальні. Так само, для виявлення почуттів та особистості мовця, тобто реалізації експресивної функції, призначені, насамперед, вставні слова і словосполучення.

Функціональна спеціалізація мови не обмежується інформуванням, волевиявленням чи вираженням суб'єктивної модальності. У протилежному разі чим пояснити наявність одиниць, здатних передавати звичний смисл у незвичний спосіб, наприклад, фразеологізмів: *мляво, повільно // як мокро горить; зненацька, недоречно // як Пилип з конопель* і под.? Виразальний потенціал фразеологізму є вже готовим, його незвичність ніби законсервована. Поряд з тим, існує ціла категорія текстів, незвичних за формою, коли *ЯК* сказати є важливішим за *ЩО* сказати. Так, банальну інформацію про банальну подію “Над містом пройшов дощ” можна передати поетичним шедевром: *Благодатний, довгожданний, // Дивним сльвом осіяний, // Золотий вечірній гість // Впав бадьоро, свіжо, дзвінко // На закурені будинки // Зголоднілих передмість* (М. Рильський).

На відміну від побутової фрази, у поетичному тексті навіть про буденні речі говорить по-новому, незвично, оригінально, мистецьки. Мовні засоби спрямовуються на індивідуалізацію вираження, а головне – не лише змінюється уявлення адресата про дійсність, але насамперед виявляється естетичне ставлення до повідомлюваного.

В основі механізму реалізації естетичної функції лежить принцип актуалізації мовних одиниць, що виявляється, насамперед, у незвичному поєднанні слів. У принципі лексична сполучуваність може бути звичною (усталеною, унормованою) і незвичною. Незвичне поєднання слів теж може бути двох типів, що можна бачити з таких прикладів:

- 1) У сестри дівочі коси – звичне поєднання;
- 2) У стільця дівочі коси – незвичне і неможливе;
- 3) У верби дівочі коси – незвичне, але можливе.

Словосполучення *коси стільця* є неможливим, насамперед, з логічних підстав. Між тим, логічна аргументація відступає у випадку (3). Хоч у семантичній структурі слів *коса* і *верба* немає однакових сем, їх сполучення стає реальним завдяки можливості співвіднести їх з третім, евентуально спільним словом. Якщо розгорнути метафоричне словосполучення “*коси верби*”, то воно набуває такого вигляду: “віти *верби* – довгі, тонкі, красиві, наче коси дівчини”. Як бачимо, спільним елементом тут є схожа ознака, і ми можемо віти назвати “косами”, якщо їхня схожість є для нас вирішальною. Таким чином, логічна структура образного висловлення включає суб’єкт порівняння, підставу (спільну ознаку) та об’єкт порівняння.

Структури з непередбачуваною лексичною сполучуваністю (т. зв. напіввідмічені структури) здатні передавати інформацію компактніше за структури відмічені, в яких зв’язки між словами є звичними. Між ними є також відмінності емоційно-психологічного плану, а саме:

- нейтральне повідомлення, стандартне за своєю формою, швидше всього залишить читача (слухача) байдужим – *коси дівчини*;
- фраза, у якій трапилися незвичні, але контекстуально й логічно невмотивовані поєднання слів, звучить абсурдно, а отже – незрозуміло, що не може не викликати несприйняття і роздратування – *коси стільця*;
- емоційно привабливими виглядають незвично сполучені слова, смисловий зв’язок між якими може бути встановлений з допомогою третього слова – *коси верби*.

Крім позитивної емоційної реакції, образні висловлення здатні збільшувати мережу зв’язків у власному тезаурусі людини і тим самим збільшувати потенціал його знань. Від постійного вживання слова ніби знецінюються, зменшується їхня інформа-

тивність, відбувається так звана “семантична насиченість”. Потрапляючи в незвичний контекст, слово здатне поновлювати свою яскравість та виразність. За словами Г. Голіцина, “намагаючись відійти від банальності, підвищити інформативність та виразність мовлення, мова постійно творить нові шати для речей” [Голіцин 1984: 32]. Таке оновлення відбувається не лише завдяки неологізмам, але й “неосемантизмам” – традиційним словам, наділеним новим смислом. Нові контексти, в яких слова здатні висвітлюватися новими смислами, є основою для створення словесних образів – тропів.

Мовні одиниці самі по собі образності не мають, вони співвідносяться із дійсністю як знаки. Спілкуючись, ми намагаємося висловлюватися так, щоб нас зрозуміли правильно, однозначно, і це є загальною комунікативною стратегією практичного мовлення. У мовленні художньому метою автора є не стільки однозначність, скільки оригінальність висловлення, яка досягається насамперед образним вживанням слів.

Мовна образність виникає за умови особливого поєднання, семантичного зв'язку між мовними одиницями, коли експонент (форма) одного мовного знака асоціюється із значенням (змістом) іншого [Мезенін 1983: 51]. Наприклад, у фразі *зелені коси верби* звуковий комплекс [ко'си], зберігаючи асоціації з денотатом “довге волосся”, набуває нового, переносного значення – “відгалуження дерева”, – яке звичайно передається словом *віти*. Така взаємодія різних слів створює своєрідну стереоскопічність сприйняття, породжує словесний образ: названо не просто “віти”, а “віти довгі, тонкі, красиві”.

На відміну від нехудожнього слова, слово поетичне (художнє) не лише щось позначає, але й виражає певне ставлення до зображуваного – несе естетичну модальність. Крім семантичного компонента (С), тобто смислової інформації, в ньому обов'язково наявний модальний компонент (М), інформація естетична. Причому, модальність може бути як позитивною, так і

негативною: *віти-коси* (СМ⁺) // *віти-ботоги* (СМ⁻). Здатність поетичного мовлення передавати не лише логічну, але й емоційно відтворювану інформацію за допомогою системи словесних образів якраз і формує ту його якість, що зветься образністю. Ширшим за поняття словесного образу є поняття образу художнього, під яким розуміють певну модель дійсності, що відновлює одержану із реальності інформацію в новій сутності. Образ є формою відображення дійсності мистецтвом, він створюється в світлі естетичних ідеалів митця з допомогою його творчої фантазії. Система художніх образів здатна конструювати модель реальності по-різному, залежно від функції, яку образ переважно виконує в рамках певного художнього методу.

Поняття образу є одним із центральних як для теорії літератури, так і для лінгвостилістики через визначальну роль у структурі художнього твору. Без образу немає мистецтва, зокрема поезії. За всієї своєї категоричності, це твердження не перестає бути науково істинним, адже образність є неодмінним атрибутом художності: “Без надзвичайної складності, конкретності немає образу. Певна множинність рис і міцність їхнього зв’язку, тобто легкість, з якою їхня сукупність охоплюється й зберігається тим, хто розуміє, є мірою художності” [Потебня 1985: 284].

Висновки. Естетична мовна функція, маючи статус вторинної в системі функцій мови, стає провідною в текстах художньої літератури. Засобом її реалізації є насамперед механізм незвичного поєднання лексичних одиниць на синтагматичному рівні, завдяки чому актуалізуються периферійні значення слів, а також виникає оцінна модальність, тобто здатність виражати авторське ставлення до зображуваного. Таким чином, у тексті художньої літератури, естетична функція знаходить свій вияв не лише у спрямованості мовних одиниць на форму повідомлення, але й у вираженні естетичної (а також етичної) позиції мовця щодо самого предмета мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

- ЛЭС 1990 – Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Шмелев 1977 – Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
- Голіцин 1984 – Голицын Г. А. Информация – логика – поэзия // Число и мысль. Сборник. Вып. 7. – М.: Знание, 1984. – С. 9-32.
- Мезенін 1983 – Мезенин С. М. Образность как лингвистическая категория // Вопр. языкознания. – 1983. – № 6. – С. 48-56.
- Потебня 1985 – Потебня О. Эстетика і постика слова. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.

Микола Васьків

РОМАН В. ЗОРИНА “РОМ”: ТИ ЗНАЄШ, ЦО ТИ ЛЮДИНА?

Однією із найгостріших і найболючіших проблем міжнародних відносин у сучасній Україні є проблема матеріальної, соціальної і культурної адаптації циганського населення. На цю гостроту не дуже зважають, оскільки цигани становлять дуже малий відсоток у загальній кількості населення нашої держави, не мають власного державного утворення за межами України, яке відстоювало б їх інтереси, а тому не можуть претендувати на таку увагу до своїх проблем, як поляки, угорці, болгари тощо, не кажучи вже про росіян. Сьогодні найчастіше якщо і згадують про циганів, то майже виключно у контексті їхньої належності до криміналітету або жебрацтва на вулицях міст. Попри це цілі села і райони міст (особливо це стосується Закарпаття і Буковини) бувають переповнені циганами, які не можуть знайти роботи через упереджене ставлення до них або через відсутність фахових навичок. Саме це складне становище циганського населення спонукало фонд “Відродження” до проведення низки заходів із залучення ромів (циганів) до активного суспільно-політичного і культурного життя.